

RUŠEVINA CERKVICE SV. MARJETE NA ŠMARJETNI GORI

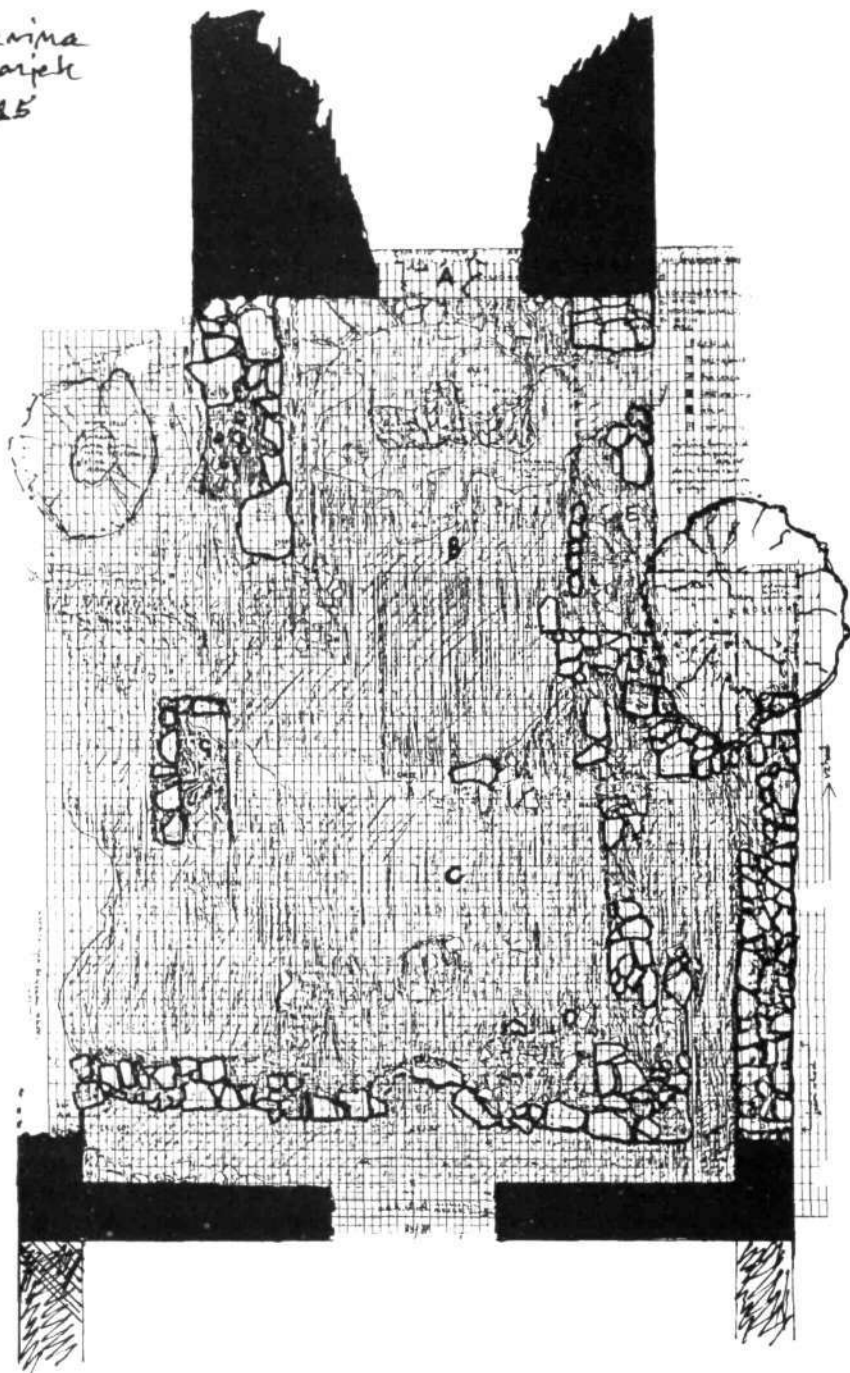
Šmarjetno goro arhivske listine prvikrat omenjajo leta 1274 (M. Kos, »*cum monte sancte Margarete*«), obnovljeno kapelo pa leta 1342. Ljudsko izročilo govori še o starejšem obstoju. Njeno preteklost so nam v zgodovinskih spisih ohranili slovenski zgodovinarji. J. Lavtižar, F. Pokorn, P. Blaznik, M. Kos, J. Žontar, geograf F. Planina in umetnostni zgodovinar M. Zadnikar. Graditve in prezidave se povezujejo z zgodnj srednjeveškimi in srednjeveškimi naselitvami prebivalcev v Stražišču in na severnem obrobju Sorškega polja. Cerkveno upravno je bila vključena v srednjeveško freisinško loško gospostvo. Kraj postavitve je bil izbran skrbno in premišljeno. Zidali so jo na skrajnem zahodnem skalnatem robu gore, nad nižje ležečim gradom Stražišče (Wartenberg iz 12–13. stol.), »na starem gradišču« v strmini (475 m) nad Rakovico. Kot mejnik je imela ključno vlogo in prestižni pomen med dvema fevdalnima posestvima: freisinškim iz Škofje Loke in ortenburškim iz lipniškega Pustega gradu (Waldenberg), onkraj Save pri Radovljici. Na višini je bila vidna in opazna iz gorenjske ravnine in njenih obrobjih gora. Iz mesta Kranja je bila njena vidnost zakrita z jugovzhodnimi obronki gore. Po jožefinskih reformah konec 18. stoletja je bila prepuščena propadanju in dvestoletni pozabi. Tla ruševine so bila prekrita z listnatim humusom, porasla s podrastjo in gozdnim drevjem. Zapuščeno so uporabljali za kamnolom in za prekopavanje. Zidove so uničevali potresi, viharji, gorske ujme s strelami, pobočni veter, zimske zmrzali in malomaren človeški odnos. V izničenem stanju so bili zidovi ladje (sl. 2: skica A I) in prezbiterija (A II) z njunimi arhitekturnimi detajli, njihove strukture, mere, oblike in pozicije (vhodne in okenske odprtine, tlakovi, stopnice, slavoločni obok, glavna in stranski menzi, streha in stropovi, smeri, dolžina in debelina zidov, način zidave in uporabno gradivo za zidanje).

V letu 1985 so arheološke metode dela s proučevanjem izrisanega in ohranjenega dokumentarnega gradiva na osnovi stanja ruševin razkrile in izluščile iz tal obris prvozne porušene zidane temelje kapele z romansko arhitekturno temeljno zasnovo (sl. 2: skica B), njeno talno kvadratno obliko, velikost, površino in dolžino. V talnem izrisu kvadratov in enakostraničnih trikotnikov z diagonalami se zrcalijo višina in strmi naklon strehe (do 60°) – glej točke ABC, pred slavoločnim obokom v prezbiteriju središče in stojišče menze (glej točko C), rekonstrukcija kvadratne površine in oblike prostorov ladje (sl. 2: skica B I) in prezbiterija (B II), način in stil gradnje, približen čas gradnje (prezidav) in navsezadnje stavbni načrt.

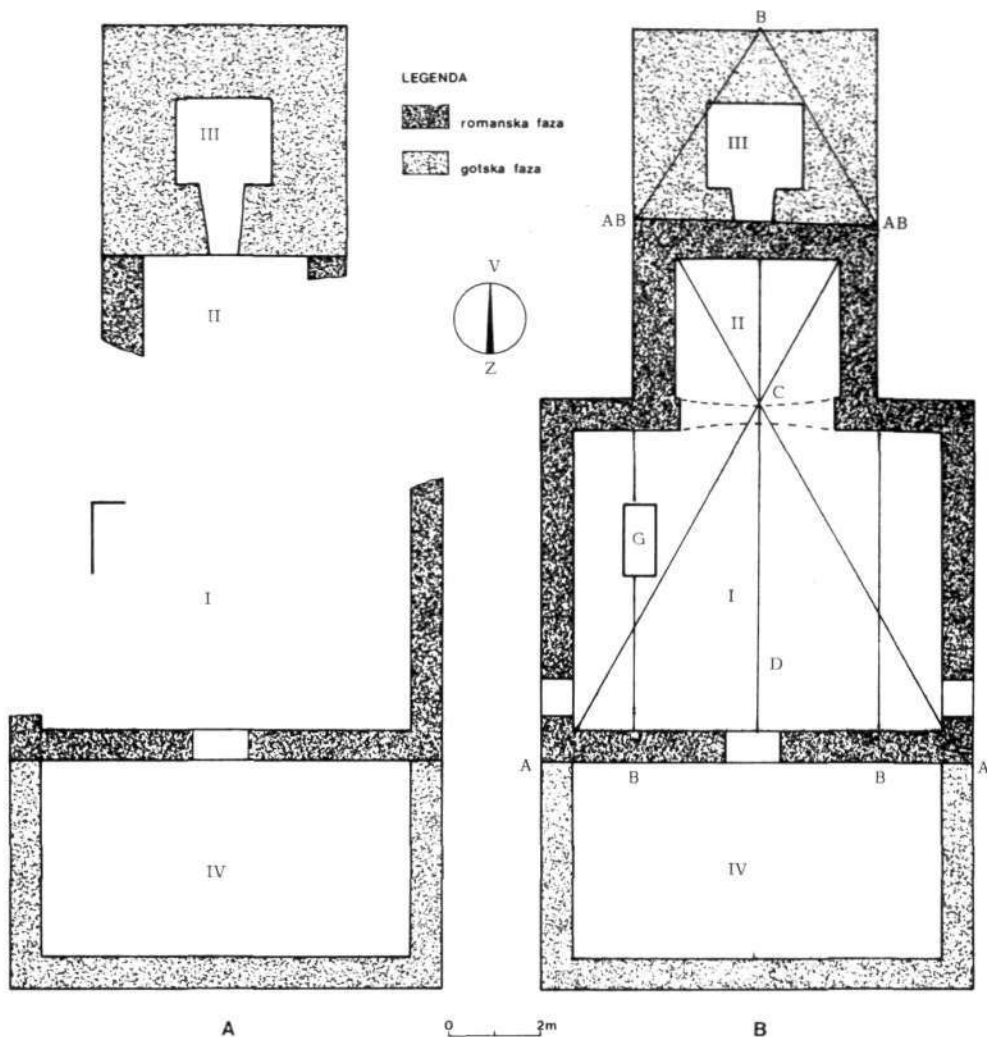
Odkrili smo približno kvadratni tloris zidane ladje (skica B I). Zunanja dolž. 8,15; šir. 9,30; deb. zidu 0,65 m z dvignjenim manjšim kvadratnim prezbiterijem (skica B II). Notranja dolž. 3,50 m; notranja šir. 3,50 m; debelina severne stene 0,90 m; debelina južne stene 0,80 m. Skupno merita v vzhodni vzdolžni smeri (glej skico B črto D) v dolžino 11,50–12,00 m. Približno razmerje dolžine ladje proti dolžini prezbiterija je 2 : 1.

Del južnega zidu ladje se je ohranil v dolžini 5,20 m in deb. 0,65 m. Ostal je le zid iz treh ravno zidanih kamnitih slojev (sl. 3). Ob jugozahodnem vogalu, ob

ruševina
 m. Majek
 1925

Slika 1. Arheološki dokumentacijski načrt odkritih ruševin (pomanjšano po barvni predlogi)

Slika 2. Skici cerkvice sv. Marjete na Šmarjetni gori

A. Talni ostanki temeljev ruševin cerkvice: ladja (I), prezbitorij (II), zvonik (III) in predverje (IV).

B. Talni stavbni načrt in rekonstrukcija romanske cerkvice: Talne diagonalne črte in povezava točk A ponazarjajo: dvokapno obliko strehe, višino in naklon strehe nad ladjo (I) in prezbitorijem (II). Vzporadni talni črte v ladji (I) in prezbitoriju (II) ter povezava točk B ponazarjajo: kvadratno obliko in velikost prezbitorija (I), prtilčno višino stropov v ladji (I) in prezbitoriju (II); kvadratno obliko, velikost in višino zvonika s piramidalno štirikotno streho. Točka C je sečišče talnih diagonal pod slavoločnim polkrožnim obokom, na prehodu med ladjo (I) in višjim prezbitorijem (II). Prednji rob kubusa menze je središče kulturne stavbe in opravljanja verskega obreda. D je dolžina romanske ladje (I) in prezbitorija (II), G so ostanki zidanega groba.

delu pokončno ohranjene stene, se je ohranilo ležišče lesenega podboja južnih pravokotnih vhodnih vrat. Na jugovzhodnem razrušenem vogalu ladje oz. kota je bila vidno izbočena (do viš. 0,60 m) večja kroglasto oblikovana »živa skala«, premera okoli tri metre. Na njej so se ohranili drobceni maltni sledovi zidave iz mivke. Izmere maltnih robov (dolž. 1,50 m; šir. 1,00 m; viš. ?) kažejo na domnevno mesto notranje kotne stranske oltarne menze. Pred njo so bili deloma ohranjeni ploščati ravno položeni in zidani kamni. Oblikovali so dvignjeno, nizko stopnico pred njo.

Severna stena ladje in kot oz. vogal z morebitnimi ostanki menze so bili popolnoma porušeni in odstranjeni (sl. 2: skica A I). Ob severozahodnem vogalu, v pokončno ohranjeni steni na zunanji strani, je ostal v prvotnem položaju kamnit, iz dveh delov sestavljen podboj vrat s prirezanim notranjim robom. Izklesan je bil iz loškega konglomerata. Označuje nam severni vhod ali izhod. Obstaja nasproti južnemu vhodu.

Zahodna stena (deb. 0,65 m) se je ohranila do višine 8 m (približno dve tretjini). Zidana je bila v vodoravnih urejenih slojih iz različno debelih ploščatih kamnov. Vogali so bili zidani in šivani z večjimi ploščatimi kamni na gotski način zidanja. Vrh trikotnega slemena oz. višina strehe je enak dolžini romanske cerkve (1:1). Oblika strehe je kakor streha na crngrobski cerkvi. Prostor za vernike je bil majhen in pritličen (52 m²). Tlak je bil v ladji popolnoma odstranjen. V tleh se je na notranji zahodni strani ladje ohranil prečni zid (dolž. 7,30 m; šir. 0,60 m) z jugozahodnim zidanim vogalom. Temeljlil je v globino črne preperele skale okoli 0,40 m. Na notranji strani zahodne stene je bila ugotovljena višina prostora za vernike, med neohranjenim tlakom in lesenim ravnim stropom. Zračna mera je 3,65 m. Notranja stena je bila ometana z enojnim slojem iz rečne savske mivke in prebeljena (sl. 4.).

Na severni strani, v notranjosti ladje, nekako v sredini, so bili ostanki zidanega groba z zapuščenim kupčkom človeških kosti odraslega pokojnika. Vprašljiva sta spol in starost. V grobu ni bilo kulturno materialnih grobnih pridevkov. Po pripovedovanju domačina so grob razrušili in prekopali po prvi svetovni vojni. Ob krajši vzhodni stranici (šir. 0,60 m) in ob delno ohranjeni daljši severni stranici (ohranjena dolž. 1,60 m) je ostal in situ samo še skalnat rob povezan z malto. Dno groba je bilo iz ometa (estriha). Merjena globina groba je bila okoli 0,40 m pod ravnino tlaka. Domnevamo, da je bil srednjeveški spominski ali relikviarni grob. Možno je, da je bil grob klerika (sl. 5).

Na osnovi talnih merjenj je bilo ugotovljeno, da se je ravnina tlaka dvigala od glavnih vhodnih vrat proti stopnicam prezbiterija za okoli 0,20 m. Podoben primer smo zasledili pri sv. Tomažu v Ratečah v Zgornjesavski dolini in pri sv. Marku v Vrbi.

Talno kvadratno obliko prezbiterija sta pomanjkljivo nakazovala stranska zidova (sl. 2: skica A II). Ohranili so se temeljni posamični kamni v ravni vrsti. Višina in debelina ter struktura zidu prezbiterija je bila vidna v zahodni steni zvonika. Pri temelju so bile stene zidu prezbiterija debelejše in močnejše od zidov ladje (20–30 cm). Zidan je bil v nadstropje. Iz nadstropja je vodil manjši in ozek pravokoten vhod v zvonik. Vhod je bil zaščiten skozi vhod v notranjosti cerkve (sl. 6). Strop v prezbiteriju je bil dvignjen od tal 3,65 m visoko. Bil je raven, lesen in v pritličju. Površina apnenčastih skalnatih tal je bila izravnana. Tlak je bil popolnoma razrušen. Sledovi osrednje menze se tudi niso ohranili. Predvidevamo, da je bilo središče menze v velikosti 1 × 1 meter in v višini 1 meter za sečiščem diagonal v točki C (sl. 2: skica B). Višina tlaka v prezbiteriju je bila za dve stopnici

Slika 3. Ostanke temelja južnega zidu ladje s kroglasto apnenčevo skalo

(okoli 0,40 m) pod slavoločnim obokom višja od ravnine tlaka v ladji. Porušeni so bili zidan slavoločni polkrožen obok (šir. 2,80 m) in kamniti (?) stopnici na prehodu iz ladje v dvignjen prezbitერიj. Vzhodna stena prezbitერიja je bila hkrati tudi zahodna stena zvonika. Stranski južni in severni steni sta bili vzdani ter vključeni v zvonik (sl. 7). V pritličju prezbitერიja in zvonika je bil lijakast vhod v zakristijo (podobno kot v cerkvi sv. Uršule v Pevnu). Struktura zidu ostaja neznana.

Zvonik je bil prizidan na vzhodno stran prezbitერიja (sl. 2: skica A III). V talni arhitekturni zasnovi ima z zidcem pri tleh kvadratno obliko (dolž. 5,15 m; šir. 5,30 m; deb. zidu 1,40 m). V višino meri 12 m. Podobno vzhodno lego zvonika vidimo pri sv. Klemenu v srednjeveški freisinški Mojstrani. Njegova podoba je piramidalno oblikovana. Zidan je bil v različno debelih vodoravno zloženih kamnitih slojih. Vogali so bili zloženi iz večjih kamnov in zidani v šivanem gotskem

Slika 4. Notranja stran deloma ohranjene zahodne stene ladje s porušenimi vhodnimi in okenskimi odprtinami. Zaznavna je pritlična višina stropa z ometom na steni

Slika 5. Zidani ostanki groba v ladji. Talni tloris prezbitnerija je popolnoma uničen, prav tako tlak

Slika 6. Zahodna stena zvonika je vhodna stena prezbitnerija. Ob severni in južni strani sta se ohranila v ruševinah zidova prezbitnerija. V pritličju je bil vhod v zakristijo, v nadstropju pa vhod v zvonik

načinu zidave. V višjih, nadstropnih vogalnih legah so bili vzdani razbiti kamnoseško obdelani in gotško oblikovani okenski okviri iz lehnjaka. Na deloma ohranjenem ometu so se še ohranile barvne poslikave. V višjih nadstropjih zvonika so bile pravokotno grajene manjše ozke zračne in ogledne line. Razporejene so bile v smeri cest proti Zabnici in Škofji Loki, proti Jeprci, Naklem in proti dostopu na vrh gore oz. po stari poti v sedlo. Zvonik je bil na zunanji strani ometan s slojem malte. Malto je sestavljala savska rečna mivka. Zvonik je imel ogledno varovalno funkcijo med protiturškimi vpadi. Na jugovzhodnem vrhu so v tem času kurili grmado (»na Grmadi«).

Zbrane dokumentarne fotografije (razglednice) in risba Benescha o ruševinski podobi iz obdobja okrog preloma stoletja in po prvi svetovni vojni izpričujejo večkratno in različno obnovo zgornjega dela zvonika in njegove piramidalne štirikapne strehe (sl. 2: skica B, točke AB).

Pravokotno preddverje (dolž. 5,00 m; šir. 9,30 m; deb. zidu 0,65 m) je bilo dozidano v podaljšku zahodne strani ladje (glej skico A, IV). V obliki podporne zidane pete je bilo grajeno v strmo pobočje (sl. 8). Zidali so jo v slojih iz večjih različno debelih kamnitih apnenčastih klad. Vogali so bili zloženi in šivani na gotški način. Porušili so zgornji zaščitni zid (do viš. 1,00 m) in vogalne pravokotne nosilce strehe. Ohranjena višina pete je bila od tal navzgor le tri metre.

V kotu na zunanji severni strani med prezbitrijem in ladjo je bila v črno (manganovo) sprhnelo kamnino lijakasto izkopana apnena jama (premera in globine en meter). Na njenem dnu je bil ostanek gašenega apna.

Slika 7. Južna stena zvonika z vključeno in porušeno južno steno prezbiterja. Vidne so okenska odprtina zakristije v pritličju in manjše pravokotne zračne in ogledne line v nadstropju. Opaziti je strukturo zidu in način zidanja

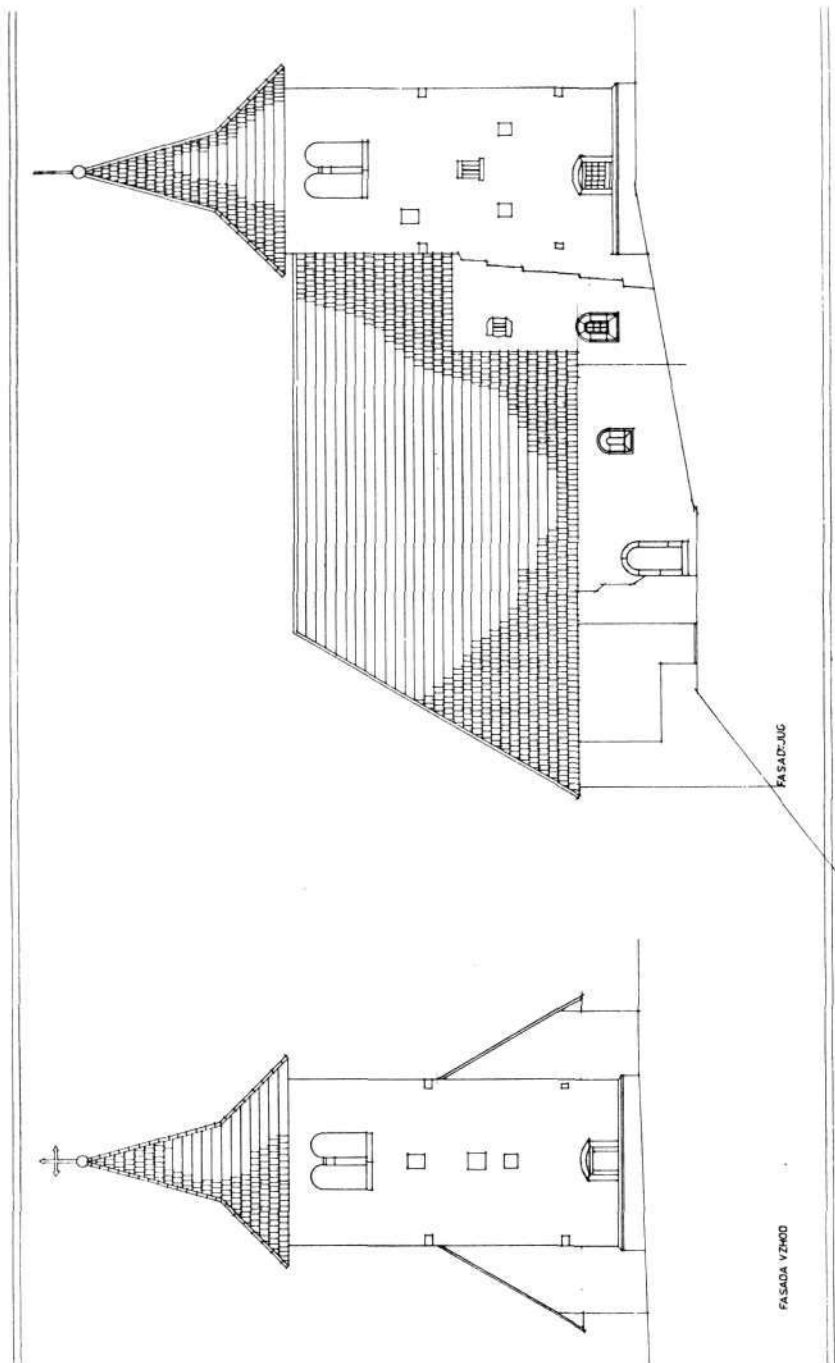

Romanska arhitekturna temeljna zasnova z merami in razmerji s srednjeveškim gotskim načinom pozidave predstavlja izpeljavo gradnje po arhitekturnem načrtu. Način gradnje se ujema s historično letnico obnove.

Zidovi so bili zidani mojstrsko, tehnično urejeno in dovolj dovršeno. Stene so bile ravne in navpične. Za gradnjo so uporabljali apnenčaste ploščate kamne. Lomili so jih v neposredni bližini vrha gore. Po lomljenju kamnitih apnenčastih skladov so jih odbirali po velikosti, debelini in zunanji podobi. Zunanje stene so bile lepo enakomerno in navpično obdelane.

Slika 8. Stanje in ostanki ruševine cerkvice sv. Marjete leta 1985: zvonik na vzhodni strani, na zahodni strani stena ladje in peta preddverja

Slika 9. Cerkev sv. Marjete na Šmarjetni gori. Načrt rekonstrukcije (M. Suhadolc, 1988)

Cerkveni spomenik-ruševina ladje, prezbiterija, zvonika in preddverja je bil pred obnavljanjem leta 1985 v silno zapuščenem, slabem, neuglednem in skoraj v celoti izničenem stanju. V statično razmazanem in nevarnem videzu je ostal zvonik kot alpinistični plezalski vrtec in navpično stoječa, osamljena zahodna stena ladje s podporno peto preddverja. Skupna dolžina meri 21,56 m.

Za kulturno historično rekonstrukcijo, sodobno prezentacijo in sanacijo so bile v celoti pomanjkljivo in okrnjeno ohranjene stavbne prvine in njihova skladna tipična stilna arhitektura.

Leta 1989 je bila na pobudo župnika Cirila Brgleza iz fare Kranj-Šmartin sakralna stavba obnovljena. V monumentalnem starinskem historičnem izgledu, izgradnji in z usklajenimi kulturno zgodovinskimi in arhitekturnimi detajli jo je študijsko oblikoval po načrtih inž. arch. M. Suhadolc. Zahtevno gradnjo in obnovo je mojstrsko izpeljal gradbenik Pelko z Bleda.

Za opravljanje krščanskih verskih obredov je bila postavljena kamnita oltarna menza, ki jo je kiparsko umetniško oblikoval domačin akademski kipar M. Pogačnik iz Labor. Oljno podobo sv. Marjete je naslikal akademski slikar M. Metlikovič, domačin iz Stražišča pri Kranju. Na oltarni menzi je manjši leseni križ s Kristusom in svečnik, delo akademskega kiparja A. Pibernika iz Kranja. Nad »živo« skalo na južni strani ladje je postavljen gotski lesen kip »sedeče Marije« iz prve polovice 16. stoletja. Po ljudskem izročilu izvira iz cerkve na Šmarjetni gori ali iz cerkve sv. Jošta na sosednji gori. Govori se, da je bila cerkvica na Šmarjetni gori stara romarska predhodnica nekdanji veličastni romarski cerkvi sv. Jošta nad Kranjem.

Viri

- P. Blaznik, *Škofja Loka in loško gospostvo*, (1973), str. 13, 16, 32, 36, 73, 74, 83.
F. Kos, *Gradiivo* III, št. 284.
A. Koblar, Drobtnice iz furlanskih arhivov, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 1 (1891), str. 7, 30.
J. Lavtižar, *Cerkve in zvonovi v dekaniji Kranj*, (1901), str. 256.
F. Planina, *Škofja Loka s Poljansko in Selško dolino*, (1976), str. 58, 62.
A. Pavlovec, *Terenski zapiski o cerkvici sv. Marjete*.
F. Pokorn, Šmartin pri Kranju, *Gorenjska knjižnica* 6, (1912), str. 22.
M. Zadnikar, *Romanska umetnost*, (1970), str. XXXV; isti, *Romanska arhitektura na Slovenskem*, (1959), str. 178; isti, *Romanika v Sloveniji*, (1982), str. 24, 179, 228–230, 277 ss; isti, *Die Freisinger Chorturmkirchen in Slowenien*, *Ars Bavarica*, B. 55/56, (München 1989).
J. Žontar, *Zgodovina mesta Kranja* (1939, ponatis 1982), str. 26, 27, 42, 80, 243.
M. Žontar, Terenske raziskave gradov na Gorenjskem, *Varstvo spomenikov* 12, (1976), str. 32; ista, *Gradovi na območju Kranja, Kranjski zbornik*, (1970), str. 192–193.
E. Cevc, *Gotska plastika na Gorenjskem*, (1958), str. 13.
Slovenija, Geološka karta, (1990), detajl Kranj.

Načrti

1. Talni posnetek cerkvene ruševine v merilu 1:100, Županijski arhiv fare Kranj-Šmartin. J. Cof, Grundriß der Kirchenruine am Margarethenberge bei Krainburg, Maßstab 1:100, Cofišče am 9. Oktober 1898.
2. A. Valič, Arheološka dokumentacijska izmera: posnetek tal in ostankov zidov, njihova identifikacija z rekonstrukcijo arhitekturne zasnove. Merilo 1:20 (1985).
3. B. Pernuš, Arhitekturni posnetek: izris in načrt cerkvene ruševine z njihovimi detajli. Merilo 1:50 (1985).
4. D. Maretič in B. Valič, Geodetski posnetek: načrt tal, površine ruševin z višinami, s preseki in profili. Merilo 1:50 (1985).
5. M. Suhadolc, Kulturno historični arhitekturni načrt rekonstrukcije in prezentacije z arhitekturnimi prvini in detajli. Merilo 1:10 in 1:50 (1987/88).

DIE TRÜMMER DES KIRCHLEINS DER HL. MARGARETHE AUF DER ŠMARJETNA
GORA (ST. MARGARETHENBERG)

Die Šmarjetna gora wird in den Archivurkunden erstmals im J. 1274, die erneuerte Kirche aber im J. 1342 erwähnt (M. Kos, »*cum monte sancte Margarete*«). Die Volksüberlieferung berichtet über noch älteres Bestehen. Der Ausbau wird mit den frühmittelalterlichen Ansiedlungen der Bewohner in Stražišče und am Nordrand des Sorško polje (Zeierfeld) in Zusammenhang gebracht. Kirchlichadministrativ war sie in die mittelalterliche Freisinger Herrschaft Loka eingegliedert.

Die Kirche wurde auf dem äußersten westlichen Felsenrand des Berges errichtet und war aus der Gorenjsko-Ebene und von den sie umrandenden Bergen sichtbar. Nach den josephinischen Reformen Ende des 18. Jh. war sie dem Verfall und zweihundertjähriger Vergessenheit überlassen. Sie diente als Steinbruch. In den sichtbaren Trümmern blieben teilweise der Turm und die Hinterwand des Schiffes (Abb. 2: Skizze A und Abb. 8) sowie ein Teil des Stützfußes erhalten.

Im J. 1985 erwiesen archäologische Arbeiten und die Erforschung des Dokumentarmaterials im Boden die Umrisse der eingestürzten Fundamente des Schiffes und des Presbyteriums. Sie erwiesen einen quadratischen romanischen Architekturentwurf (L. 12,00 m) mit gotischer Bauweise. An der Nordseite des Schiffes blieb ein teilweise gemauertes Grab mit einem Häuflein von Menschenknochen erhalten. Geschlecht und Alter sind fraglich. Im Grab wurden keine Beigaben entdeckt. Wir vermuten, daß es sich um ein Reliquiariengrab handelt (Abb. 2, Skizze B und Abb. 5). Der Turm war angebaut und in die Ostwand des Presbyteriums eingeschaltet. Durch die Zeichnung der Quadrate und Diagonalen im Presbyterium sowie in Schiff (Abb. 2: Skizze B) wird der Bauplan angegeben (die Höhe des Daches, seine Neigung von 60° und die dreieckige Form).

Gezeichnet wurde und erhalten hat sich das kulturhistorische Architekturkonzept für die moderne Rekonstruktion des kirchlichen Denkmals. Die kleine Kirche von monumentalem Aussehen wurde 1989 erneuert.